

Eugen Ehrlich és a jogszociológia

Loss Sándorral hol kettesben, hol nagyobb társaságban beszélgettünk a jogszociológia helyéről, szerepéről az oktatásban, kutatásban. Általában mindketten egyetértettünk abban, hogy Magyarországon égető szükség van olyan empirikus kutatásokra, melyek a jog működésének mindennapi problémáira, torzulásaira hívják fel a figyelmet. Mint tudjuk, szakmai életútja során jobbra ennek a kihívásnak próbált megfelelni. Abban is egyetértettünk ugyanakkor, hogy amennyiben beszélhetünk egyáltalán a jogszociológia önálló elméletéről, akkor elmondható, hogy ezen a területen igen nehéz lenne bármi újat mondani. Mégis, a jogszociológiával foglalkozók Magyarországon többnyire inkább az elméletalkotással, vagy a különböző elméletekre vonatkozó reflexiók írásával vannak elfoglalva. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a nemrégiben életre hívott új jogszociológiai folyóirat, a *Kontroll* milyen kezdeti nehézségekkel küszködött, és részben küszködik ma is. Míg a lap bőven válogathat az elméleti jellegű írásokból, addig szinte vadászni kell a jogintézmények aktuális problémáit szociológiai eszközökkel feltáró tanulmányokra. Loss Sándor rábeszélő képességének persze voltak eredményei, azonban továbbra is feltűnő az említett megközelítésbeli aránytalanság. Jelen írással látszólag tovább erősítem ezt, hiszen a jogszociológia atyjának tartott Eugen Ehrlich elméletének bemutatásával tisztelgek az empirikus jogszociológia korán elhunyt hazai képviselője, egyben barátom előtt. Ennek személyes oka van. Az alábbi szöveget több mint tíz éve írtam, és sohasem publikáltam. Miskolci politológus hallgatók számára készült, egy a jogtudományi kutatások módszertanát is röviden bemutató, bevezető jellegű kurzus segédanyagaként. A Miskolcon töltött napok szinte kivétel nélkül Loss Sándorról is szóltak, akivel elengedhetetlenül beszélni kellett szakmáról, kutatásról, oktatásról, és persze az élet egyéb fontos dolgairól. Az egyik alkalommal elkérte az Ehrlichről szóló írást, hogy az általa tartott jogszociológia előadásokhoz felhasználja. Elolvasás után azt a megjegyzést tette, hogy „ezt érdemes lenne publikálni, mert sok a félreértés Ehrlich elmélete körül, aki a rövid bemutatás alapján ma is modern szerzőnek számít. Úgy beszélünk jogi pluralizmusról, mintha a spanyol viaszt fedeznének fel, miközben Ehrlich ezt, ha más szavakkal is, de több mint száz éve leírta.” Azt is hozzátette, hogy ez számára termékenyítőnek tűnő elmélet, mely a gyakorlati kutatások számára kifejezett iránymutatást szab. Talán nem kell ecsetelnem, mennyire bánom, hogy a Loss Sándor emlékének szentelt kötetben kell az említett kívánságnak eleget tennem, és Ehrlich jogszociológia elméletének vázlatos bemutatását közreadnom.

EUGEN EHRLICH, A JOGSZOCIOLOGIA ATYJA

A jogszociológia tankönyvek, amennyiben elmélettörténeti bevezetéssel kezdődnek, az előfutárok változatos listájának bemutatását követően szinte kivétel nélkül foglalkoznak Eugen Ehrlich munkásságával, és általában őt a jogszociológia atyjának, megalapítójának tekintik.¹ Ez annak ellenére így van, hogy Ehrlich az osztrák-magyar monarchiához tartozó Bukovinában,

---

* DR. BADÓ ATTILA

intézetigazgató egyetemi tanár

Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi Intézet

¹ Lásd pl. Manfred REHBINDER, *Rechtssoziologie*, Berlin, Walter de Gruyter, 1977.; Roman Tomasic: *The Sociology of Law*, London, Sage Publications, 1985.

Czernowitz egyetemén a római jog professzora volt. 1862-ben született ebben a bukovinai, akkor még valóban multikulturálisnak tekinthető városban. (Czernowitz lakosságának túlnyomó többsége ma ukrán, míg a századforduló környékén még jelentős román, német, rutén, magyar, zsidó, orosz, szlovák stb. közösségek éltek itt.) Czernowitzban megkezdett jogi tanulmányait Bécsben folytatta, és ugyancsak ott kezdett tanítani, ám 1897-ben szülőhelyére költözött vissza, ahol 1922-ben hunyt el. A jogtudomány szerepére, feladataira, kutatási módszertanára vonatkozó újszerű gondolatok emelték a római jogi tanszék vezetőjét a jogszociológia klasszikusai közé. Az Ehrlich által felvetett jogtudományi módszertani problémákról elmondható, hogy ezek megoldásával máig küszködik a jogtudomány. Jóllehet kortársai nem méltatták eléggé tevékenységét (később még elsőbbségi vitára is kényszerült bizonyos állításai védelmében) az érdeklődés iránta a XX. század közepétől egyre erősödött.²

Ehrlich nagyon korán ráébred arra, hogy a jogszabályok és az „élet”, a jog tényleges működése között mekkora ellentmondás feszül, s e felismerés az a kiindulópont, melyből jogelmélete táplálkozik. Néhány évvel később, az amerikai jogszociológia úttörői is hasonló következtetésekre jutnak. Ezt követően szinte jelmondatává válik – mindenekelőtt az USA-ban – a jogszociológia képviselőinek a „law in books, law in action”, azaz a jog a könyvekben, a jog működés közben hatásos megfogalmazása.

Ehrlich szerint a jogszabályok a társadalmi valóságnak és a létező jogviszonyoknak csak egy piciny részét képesek átfogni, és a jogszabályok többségének a valós életviszonyokhoz nem sok köze van. Ezt különösen igaznak tartja saját korára, amikor a törvénykönyvek megalkotásánál a törvényhozók sokkal nagyobb figyelmet szentelnek a korábbi korok törvénykönyveire, a régi jogi feljegyzésekre, idegen kodifikációs munkákra, mint a társadalomban létező tényleges jogi viszonyokra. A probléma lényegét azonban nem a törvényhozás hibáiban látja, mert szerinte még ideális törvényhozás esetén sem adhatnának a törvények valós képet egy társadalom jogi viszonyairól. A baj az, ha – mint a pozitivisták teszik – a jog megismerésénél kizárólag a jogszabályokat tartja szem előtt a jogtudomány. Márpedig a jog társadalmi jelenség, s így a megismerésére vonatkozó tudománynak is társadalomtudománynak kell lennie, ez pedig nem más, mint a jogszociológia.³

Ahhoz tehát, hogy a jogot megismerjük, a jogtudománynak meg kell újulnia, s e megújulás nem lehet más, mint a szociológiai szemlélet beáramlása a jog vizsgálatába. Ehrlich szavaival élve, az élő jog kutatása a fő feladat, szemben a pandektisták vagy jogpozitivisták elképzelésével, akik a jogi fogalmak vagy jogszabályok elemzésével, rendszerezésével végeznek látszat tudományos tevékenységet. Ez tehát jogtudományi módszertanának, jogelméletének alapja. Természetesen Ehrlich gondolatainak eredetiségét meg lehet kérdőjelezni a kortárs jogelmélet ismeretében, ám a jog társadalmi realitásként való megfogalmazása, s ebből következően azon követelmény felállítása, hogy a jogot empirikus szociológiai kutatásokon keresztül lehet megismerni, mindenféleképpen az ő érdeme. Ezekhez a gondolatokhoz azonban úgy jut el, hogy először egy hagyományos jogi problémán keresztül a jogalkalmazás módszertanával foglalkozik.

EHRlich, MINT A SZABADJOGI ISKOLA MEGALAPÍTÓJA

---

² Neil O. LITTLEFIELD, *Eugen Ehrlich's Fundamental Principles of the Sociology of Law*, Harvard Studies in Jurisprudence, ed., Walter L. MOLL, 5 (1936); Roscoe POUND, *Introduction to Ehrlich, Fundamental Principles of the sociology of law*, Harvard Law Review, 36 (1936), 130., 145.

³ „Da das Recht eine gesellschaftliche Erscheinung ist, so gehört jede Art der Jurisprudenz den Gesellschaftswissenschaft, der Soziologie. Die Soziologie des Rechts ist die wissenschaftliche Lehre vom Rechte.” (Eugen EHRlich, *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, München und Leipzig, Duncker und Humblot, 1913, 19.)

A jogalkalmazás módszertana alapkérdése a jogtudománynak. Szinte minden jogelmélettel foglalkozó tudós igyekszik választ adni arra a kérdésre, hogy egyrészt miként hoz ítéletet a bíró (Mit csinál a bíró?) másrészt pedig hogy a szerző véleménye szerint miként kellene ítéletet hoznia. Ehrlichnek ezen a téren született gondolatai már a későbbi jogszociológiai szemlélet csíráját mutatják, ám ekkor még figyelmét a bírói joggyakorlat kötötte le, s itt próbálta megtalálni a törvényjoghoz képest a jog valós megjelenési formáját.

A joghézagokkal foglalkozik első munkájában, mely a jogalkalmazás módszertanának egyik kardinális kérdése. A gond gyakran jelentkezik a jogalkalmazás során, hogy egy adott eset vonatkozásában vagy egyáltalán nincs jogszabály, vagy ha van is, annak absztraktsága, általános jellege miatt abból nem vezethető le az adott esetre vonatkozó ítélet. A korábbi jogelméletek az ilyen esetekre különböző megoldásokat ajánlanak. A természetjogi iskola képviselői az általuk felvázolt természetjogi elvekből vezetik le az ítéletet; a pandektisták fikciókkal, különböző jogi konstrukciókkal próbálják a helyzetet orvosolni, s vannak olyan pozitivisták, akik az esethez igazodó jogszabály hiányában elutasítják az ítélet jogszabályi megalapozásának lehetőségét.

Ehrlich szerint a jogalkalmazást több mint négy évszázada a jogászjog, vagyis az ügynevezett technikai jog uralja, mely a jogászok, mindenekelőtt az egyetemi jogtudósok azon tevékenységének eredménye, ami jogi konstrukciók, jogintézmények kidolgozásából, fogalmak csiszolásából, pontosításából áll. Ez a tevékenység bírói döntések sokaságában érezteti hatását, mely a jogászjog fő megjelenési formája. A jogászjog aztán megjelenik a törvénykönyvekben, mindenekelőtt a magánjogi kódexekben, s megpróbálja minél tökéletesebben megkötni a bíró kezét. „Amikor a jogászjog elért bizonyos terjedelmet, a hatályos jog kodifikációját már nem lehet elkerülni... Amennyiben a kodifikáció az egész megelőző jogfejlődést mintegy összegzi, annyiban rendezi és áttekinthetővé is teszi a jogászjog zűrzavarát, amiben az idők multával már a legjobbak sem tudnak kiigazodni.”⁴ (Ehrlich a fentiekkel egy olyan folyamatot ír le, mely számos modern gondolkodó – pl. Luhmann, Esser – jogfejlődésre vonatkozó elméletével összecseng, vagy legalábbis annak alapjait jelenti.)

Azonban a törvénybe foglalt jogászjog sem képes kizárni a joghézagot. „Nos, a jogalkalmazás semmiféle elmélete sem teheti magát azon túl, hogy a rögzített jogszabályok rendszere természeténél fogva hézagos; hogy tulajdonképpen már abban a pillanatban elavult, amikor lefektették; hogy a jelennel is alig boldogul, a jövővel pedig soha nem fog.”⁵ A hézagmentes törvényhozás tehát csupán illúzió. A legtökéletesebb törvényhozás esetén is megmarad a probléma, hogy léteznek olyan esetek, amelyekre nincs vonatkozó jogszabály. Az Ehrlich idejében uralkodó elmélet szerint ilyenkor a bírónak nincs szabad keze, hanem a törvények szelleme, analógia vagy fikció segítségével kell meghoznia ítéletét. Az elmélet szerint csakis így lehet megakadályozni a bírói önkényt. Ehrlich szerint ezzel az önkény nincs kizárva, hiszen „nagyon ügyetlennek kell lennie annak, aki ki akarná forgatni a jogot s ebben a törvény papírja akadályozná meg.”⁶ A jogszabályok kötött értelmezése, az analógia vagy a fikció alkalmazása nem teszi előreláthatóvá a bíró ítéletét, pusztán lealacsonyítja a bírót. A technikai jogtalálást Ehrlich egyenesen a szellem szentsége elleni bűnnek nevezi, hiszen ezzel az elmélettel ki nem mondva a bíró nem egyéb, mint a törvény előírásainak meghatározott technikák igénybevételével engedelmeskedő gép, akit nem irányíthatnak eszmék.⁷

⁴ Eugen EHRLICH, *Szabad jogtalálás és szabad jogtudomány* = Jog és filozófia, szerk. Varga Csaba, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 85.

⁵ *Uo.*, 84.

⁶ *Uo.*, 86.

⁷ *Uo.*, 87.

Az Ehrlich által ajánlott megoldás a szabad jogtalálás nyílt felvállalása, amely azokra az esetekre érvényes, amikor egy adott ügyre a hatályos jog félreérthetetlen szabályt nem tartalmaz. Ekkor nem különféle jogásztechnikák igénybevételére kell utasítani a bírót, hanem hagyni kell, hogy a jogrend (és nem a törvény) szelleme alapján, saját igazságérzetének, kreativitásának segítségével oldja meg a problémát. Ehhez persze nem néhány vizsgán átcsúszó hivatalnok-bíróra van szükség, hanem olyan személyiségekre, amilyeneket a római vagy az angol igazságszolgáltatás tudhat magáénak. Az európai kontinens személytelen bíróságát Ehrlich megkülönbözteti az angol jogrendszer bíróságaitól, ahol szerinte nem azon az alapon választanak bírakat, hogy az illető meghatározott előképzettség alapján el tud-e igazodni némileg a paragrafusok között, hanem a kivételes szellemi és erkölcsi nagyság emeli a kiválasztottakat e pozícióba.⁸ (Mint tudjuk, az amerikai jogi realizmus vezéralakja, Jerome Frank is hasonló következtetésre jut.)⁹

A szabad jogtalálás ugyanakkor nem jelentheti a törvénytől való függetlenséget. A bírónak hűségeseznek kell lennie a törvényhez (Gesetzestreue), ám adott esetben a törvény hiányát pótolhatja a bíró igazságosságról alkotott elképzelése. Ez az elképzelés pedig a jogász hagyományokból és a nagy jogászok hagyományokból kiinduló „teremtő gondolataiból” táplálkozik.

Jóllehet a szabad jogtalálás korábban nem jelentkezett az elméletek szintjén, ám Ehrlich szerint kimondatlanul mindig is része volt mindenféle igazságszolgáltatásnak. A modern polgári törvénykönyvek is utalnak néhány mondatukban erre a lehetőségre, ám kifejezetten csak a számára mintaadónak tekinthető svájci polgári törvénykönyvben nyert megfogalmazást. A törvénykönyv első paragrafusa kimondja, hogy „a bírónak mindenekelőtt a polgári törvénykönyv szövege és értelme szerint, másodsorban a szokásjog szerint, ahol pedig még ilyen is hiányzik, ott az elfogadott elmélet és hagyomány szerint kell dönten. Akkor pedig, ha mindezen források csődöt mondanak, azon szabály szerint kell ítéletet mondania, amelyet törvényhozóként ő állítana fel.”¹⁰

A szabadjogi iskola meglehetősen erőteljes és hatásos jogbölcseleti irányzattá fejlődött Németországban, s az általa felvetett gondolatok a bírói gyakorlatot is érintették. Ehrlich azonban a jogszociológia számára nem elsősorban jogalkalmazási módszertana miatt vált ismertté világszerte, hanem mindenekelőtt jogtudományi módszertana miatt. A tudományos módszertan – mint már az elején említettük – Ehrlich számára az élő jog empirikus szociológiai kutatását jelenti mindenekelőtt. Ahhoz azonban, hogy az élő jog kutatásáról beszélhessünk, meg kell vizsgálnunk, hogy Ehrlich a jog fogalmának milyen meghatározását adja.

A JOG HÁROM MEGJELENÉSI FORMÁJA

1. Társadalmi jog

Ehrlich a korábbi jogfelfogásokon, amelyek a jogot a jogszabályi formában megjelenő állami parancson túl legfeljebb a bírói döntésekben, vagy a normatív tartalommal bíró olyan szokásokban vélték felfedezni, melyek bírósági úton kikényszeríthetők, jelentősen túllép. Ő ugyanis jognak minősíti az emberi közösségekben, egyesülésekben (Verbände) érvényesülő belső rendet is.¹¹

⁸ *Uo.*, 93.

⁹ Jerome FRANK, *Law and the Modern Mind*, New York, Anchor Books, 1963, 37.

¹⁰ A törvénysszöveg hivatalos magyarázatát akár maga Ehrlich is fogalmazhatta volna, ha nem előzik meg ebben a svájci törvényhozók: „A jogszolgáltatás folyamatában valójában ezt mindig is alkalmazták, csak ama eltéréssel, hogy abban a korszakban, amelyet minden tekintetben még nem haladtunk túl, azt gondolták, hogy abból a délibábból kell kiindulni, mely szerint a bíró minden esetben tételes jogot alkalmaz, ha nem a szövege, hát értelme és szelleme szerint, pedig ez a feltételezés számos esetben egyáltalán nem helytálló. A bíró szabadabb lesz, mint amennyire szabad ma ott, ahol feltételezik róla, hogy mindent a törvényből vezet le, még ha erősen kétértelmű értelmezési fogásokkal is. Ám mégis méltóbban látja el hivatalát, ha ilyen műfogásokat nem tételeznek fel róla. Szükséges, hogy a bíró elismerhesse: a tételes jognak megvannak a maga hégazai, melyet semmiféle értelmezés nem tölthet ki.”

¹¹ Eugen EHRlich, *Soziologie des Rechts*, = Eugen EHRlich, *Gesetz und lebendes Recht*, Vermischte kleinere Schriften, Herausgeben von Manfred Rehbinder, Berlin, Duncker und Humblot, 1967, 179.

Egy konkrét jogintézmény vizsgálata alapján, melynek során állítása szerint több mint hatszáz kötetnyi német, osztrák és francia döntvénygyűjteményt tanulmányozott át, arra döbrent rá, hogy a jogélet lényege nem a törvényekben (ezt addig is tudta), nem is a bírói döntésekben, hanem a bírói döntések alapját képező tényállásokban, vagyis a tényleges társadalmi életviszonyokban található meg. Később arra is rájött, hogy még a tényállásokon is túl kell menni a keresésben, mert a „valóságnak csak egy parányi szelete kerül a bíróság elé”, s az életviszonyok rendezettségére a bíróságon alig jelenik meg.¹²

Ehrlich szerint a társadalom különböző közösségekből, „egyesületekből” áll, s e fogalmat odáig tágítja, hogy abba minden társas kapcsolatot beleért.¹³ Egyesülésnek minősül a család, a rokonság, a nemzet, az állam, az egyház és ugyancsak ilyen közösségnek tekinthetőek a különböző gazdasági társulások, kezdve a háztartástól, a parasztgazdaságon keresztül a gyárakon, üzemeken, részvénytársaságon, szakmai kamarákon át egészen a nemzet vagy világgazdaságig, melyek mindegyike emberi közösségi formának minősül. Ehrlich szerint a jog legősibb formája e közösségekben mutatható ki, mely nem más, mint e közösségek belső rendje.¹⁴

A jog alapvető, elsődleges megjelenési formája, melyet Ehrlich társadalmi jognak nevez (gesellschaftliches Recht), nem törvényhozói akarat terméke, hanem az emberi közösségek kialakuló belső rendjének eredménye. Az „egyesületekben” kialakuló szabályokat maguk a közösség tagjai alkotják meg. Minden közösségnek szüksége van szabályokra a fennmaradásához. A családtól a nemzetig szükség van alá és fölérendeltségi viszonyok kialakítására és a mindennapi élet legalapvetőbb együttélési normáinak meghatározására.¹⁵ Ezen szabályoknak Ehrlich szerint négy fő forrása van, melyeket ő jogi tényeknek nevez (Rechtstatsachen): gyakorlat (Übung), uralom (Herrschaft) tulajdon (Besitz) és szándéknyilatkozat (Willenserklärung). Minden szabályozás ezekre a tényekre vezethető vissza.¹⁶ Ezen jogi tények a társadalmak fejlettségi fokától függetlenül léteznek az egyes közösségekben, akkor is, ha történetesen nincs állam és törvényhozás. Ehrlich azt is állítja, hogy a jogfejlődés súlypontja a modern társadalmakban is ezen a szinten található meg, hiszen a jog szociológiai felfogásához híven a jog alapjaiban a társadalom terméke.

A közösségek belső rendjét jelentő normák érvényesülésénél Ehrlich kevés szerepet tulajdonít az igazságszolgáltatásnak és az állami kényszernek. A viták bírósági úton való rendezése szerinte egyébként is kivételes jelenség. A legtöbb ember egész élete során nem lát belülről bíróságot. Az emberi társadalom belső rendjét mégis az biztosítja, hogy a jogi kötelezettségeket általában teljesítik. Az egyesületekben létező jogi előírásokat az emberek tipikusan betartják.¹⁷ Mi ennek az oka, teszi fel a kérdést. Szerinte ez az esetek túlnyomó többségében semmi esetre sem az állami szankcióval való fenyegetettségben keresendő (mint ahogy azt a kényszerelmélet hívei állítják), s az emberek nem is jószántukból követik e jogi előírásokat. Az ok valójában a társadalmi kényszer, mely azt jelenti, hogy az egyesületekben létező jogi normákon kívül léteznek nem jogi jellegű normák is. Ezek lehetnek vallási, erkölcsi normák, lehet maga a szokás, a becsület, az illem, sőt a jó modor, vagy éppen a divat. Nos ezek a jogon kívüli normák biztosítják a jogi normák érvényesülését. Az ügyvéd nem azért követi a szakmai közösség által felállított kötelezettségeket, mert az állami szankciótól tart, hanem mert társadalmi elismertségre vágyik, jó ügyvéd szeretne lenni, adott esetben vallásossága kényszeríti e normák betartására, vagy egyszerűen egzisztenciá-

¹² Eugen EHRLICH, *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, München und Leipzig, Duncker und Humblot, 1913, 399.

¹³ *Uo.*, 181.

¹⁴ *Uo.*, 182.

¹⁵ *Uo.*, 183.

¹⁶ *Uo.*, 182.

¹⁷ „Die Ordnung in der menschlichen Gesellschaft beruht darauf, dass Rechtspflichten im allgemeinen erfüllt werden, nicht darauf, dass sie klagbar sind” (Eugen EHRLICH, *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, München und Leipzig, Duncker und Humblot, 1913, 17.)

ja elvesztésétől tart, ha becsületességén csorba esik. Sok esetben a magánfelek kötött szerződéseket sem azért tartják be a szerződők, mert az állami szankciótól tartanak. A végrehajtás elől a vagyon könnyen eltüntethető. Inkább becsületük, megbecsültségük elvesztésétől tartva teljesítik a felek a szerződésben foglaltakat. Ugyancsak megemlíthető még a kartell szerződések példája, ahol az állami szankció valóban fel sem merülhet. A felek mégis tartják magukat a gentleman agreement „szabályaihoz”.

Ehrlich számára is felmerül azonban, hogy az emberi egyesülésekben létező különböző „előírások” közül melyek minősülnek joginak, s melyek nem. A jogi és nem jogi normák megkülönböztetésénél azonban olyan labilis elmélettel áll elő, melyet később sok támadás ért. Azt mondja ugyanis, hogy a jogi norma és a jogon kívüli norma szembenállásának kérdése a társadalmi pszichológia területéhez tartozik. A megoldás pedig úgy összegezhető, hogy a normasértések által a társadalomban kiváltott érzések határozzák meg azt, hogy a megsértett norma közül melyik minősül jogi normának, s melyik nem. Ha összehasonlítjuk az érzést, amely egy jogi norma megsértését követi, azzal az érzéssel, mely egy szokás, vagy más társadalmi norma megsértését követi, akkor megtudhatjuk, hogy mit tarthatunk jogi és nem jogi normának.¹⁸

A társadalmi jogot, amely alapvetően tehát a szociális kapcsolatok hálójában megvalósuló rendet jelenti, amelyek a mindennapi élet során eligazítják az embereket, Ehrlich a jog első megjelenési formájának tartja. Ez a jog olyan, a társadalomban jelentkező jogi tényekből áll, mint a tulajdonviszonyok, uralmi viszonyok, szándéknyilatkozatok, (szerződések) A társadalmi jog esetében nagyon fontos kritérium, hogy itt olyan jogról van szó, amelyhez az egyesülések tagjai rendszeresen tartják magukat. Egy alapító okiratban például számos olyan pont van, amelyet az alapítók pusztán azért foglaltak okiratba, mert a korábbi problémák miatt a jogászok szükségesnek tartják ezek írásba foglalását, ám a felek valójában nem tartják magukat rendszeresen ezekhez a rendelkezésekhez. Így ezek nem „társadalmi jognak”, hanem mint látni fogjuk, ún. döntési normának minősülnek. A társadalmi, vagy szervezeti jogot meg kell különböztetni a konfliktusok kezelésére hivatott jogtól, vagyis attól, amire a jog szónál általában gondolnak az emberek.

2. A döntési normák (*Entscheidungsnormen*)

A döntési normák a társadalmi gyakorlatból született normákkal közvetett kapcsolatban állnak. Ezeket a jogászok fejlesztik ki (*Juristenrecht*) abból a célból, hogy ezek alapján jogvitákat lehessen eldönteni. A szervezeti (társadalmi) jog önmagában ugyanis alkalmatlan a jogviták eldöntésére. Közvetve a döntési normák is a társadalmi jogból származnak, de csak annyiban, hogy a társadalmi jog kapcsán fellépő vita eldöntését teszik lehetővé, vagyis társadalmi jog nélkül nem jönnének létre. A jogászok (mindenekelőtt az egyetemi jogtudósok) különböző jogintézményeket konstruálnak (pl. a kellékszavatosság, a polgári jogi felelősség különböző formái stb.), amelyek alapján bírósági döntés születhet. A joggyakorlat fejleszti ezeket a normákat, egészen addig, míg végül törvény formájában is megjelennek. A törvényi jog kialakítása így tehát egy társadalmi folyamat eredménye, amely a társadalom gyakorlatából kiindulva, a jogászok normaalkotó tevékenységén át jut el a törvényekig.¹⁹

3. Az állami jog (*staatliches Recht*)

A jog harmadik megjelenési formájának tekinti Ehrlich az állami jogot, amelyben ő olyan előírásokat lát, amelyek csakis az állam létéből származnak. Állam nélkül ezek az előírások nem létezhetnének.²⁰ Az állami jog tehát nem azonos a törvényjoggal, hiszen a törvényben megjelenő jog

¹⁸ *Uo.*, 50.

¹⁹ *Uo.*, 97-110.

²⁰ *Uo.*, 110.

nagy része jogászai jog, vagyis döntési norma. Állami jognak csak azt a jogot tekinti, mely azért van, mert állam van. Így állami jognak minősül például a rendőrségi törvény, vagy az adótörvény. Ezen normák kikényszerítésénél a társadalmi kényszer szerepe elenyésző. Az állam saját hivatalain keresztül kényszeríti ki az állami normák érvényesülését.

Ehrlich ennek kapcsán egy új fogalmat is bevezet, mégpedig a beavatkozási norma fogalmát (Eingriffsnormen), amelyen azokat az állami jogi normákat érti, amelyek a társadalmi struktúra megváltoztatására irányulnak, vagyis a modern jogszociológia szóhasználatával, amikor az állam a jogot eszközként kezelve próbál a társadalomban valamilyen változást elérni. Ehrlich ezeknek a normáknak a nagymértékű növekedésére figyel fel, mégis az állami jogot csekély jelentőségűnek tartja a jog másik két megjelenési formájához képest.²¹

A JOGTUDOMÁNY IGAZI FELADATA. AZ ÉLŐ JOG KUTATÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE

A fentiek ismeretében most már rátérhetünk annak leírására, hogy Ehrlich mit gondolt valójában a jogtudomány, pontosabban a jogszociológia feladatáról. A jogtudományi kutatások módszertanáról Ehrlich meglehetősen lesújtó véleménnyel van. Ezek a kutatások általában a törvénykönyvek paragrafusainak elemzéséről szólnak, melynek során a „jogtudós” megpróbál egy jogintézmény kapcsán következtetni a jogalkotó akaratára és a tényleges jogi helyzetre. Ez azonban Ehrlich szerint eleve elvetélt kísérlet. Szerinte ugyanis a jog, illetve jogfejlődés lényege még az ő korában sem a törvényhozásban, vagy a jogtudományban keresendő, hanem a társadalomban magában, s mint mondja, ezzel a gondolattal a jogszociológia lényege is megfogalmazható. A társadalmi jog (gesellschaftliches Recht), illetve az azt meghatározó társadalmi tények jelenthetnék a jogtudományi kutatások legfontosabb tárgyát.

A jogászok, jogtudósok mégis a hatályos paragrafusokat vizsgálják, vagy a múlt törvényeit, amelyekből a jelen jogának megértését remélik. Jó esetben a jogtudósok megkísérik megvizsgálni a jelen vagy múlt bírói gyakorlatát, ám ebben az esetben sem az foglalkoztatja őket, hogy milyen életviszonyok váltották ki a jogvitát, hanem az, hogy a bíró milyen értelmezési technikákkal jutott el ítéletéhez.

A jog tényleges élete és a paragrafusokban rejlő szabályok közötti szakadék azonban pont a jog lényegét fedi el a vizsgálódó elől. Plasztikus példát szolgáltat ehhez az osztrák polgári törvénykönyv házassági vagyonközösségre vonatkozó szabályozása, melynek Ehrlich szerint a német-osztrák parasztság tényleges, szerződésben rögzített tipikus házastársi vagyonközösségi állapotához nem sok köze van. Vagyis hiába olvassa el valaki a törvénykönyv néhány erre vonatkozó paragrafusát, hiába deríti ki az ennek megalkotásával kapcsolatos törvényhozói szándékot, semmit sem fog megtudni arról, hogy a valóságban a parasztek miként rendezik a szerződésekben vagyoni viszonyaikat. Valójában a törvény nem is alkalmazható az esetek többségében, hiszen annak alkalmazását a szerződések lehetetlenné teszik. Mit ér az a jogtudomány, mely ebben a helyzetben azt a néhány paragrafust vizsgálgatja, ahelyett, hogy azon okiratokat nézné meg, melyek az osztrák parasztság tényleges vagyonközösségi viszonyait tükrözi.²²

Hasonló példaként hozza fel a mezőgazdasági haszonbérleti szerződést (landwirtschaftliche Pachtvertrag). A római jog alapján megkonstruált jogintézményt szinte sohasem alkalmazzák a gyakorlatban, hiszen a mezőgazdaság fejlettségi fokának egyszerűen nem felel meg.²³

Mindezek alapján fogalmazza meg Ehrlich azon álláspontját, hogy a jogtudomány fő feladata az „élő jog” (lebendes Recht) kutatása. Az élő jogot pedig leginkább a korábban már említett jogi

²¹ *Uo.*, 295-315.

²² „Welchen Wert hätte nun eine Rechtswissenschaft, die Ihre Aufgabe darin beschlossen erachtete, die „Absicht des Gesetzgebers” auszudeuten, die in den besagten vier Paragraphen Ausdruck gefunden hat.” (*Uo.*, 396.)

²³ *Uo.*, 396.

tényekben, vagyis a társadalomban kialakult tulajdon viszonyokban, hierarchikus rendben, a társadalmi gyakorlatban és az emberek szándéknyilatkozataiban találhatjuk meg. Ez utolsónak különös jelentőséget tulajdonít. A modern jogélet szerinte azt mutatja, hogy míg a törvények szerepe marginális, ezzel szemben az ügyleti dokumentumok jelentősége vitathatatlan.

Az élő jog nem a kódexek paragrafusaiiban keresendő, hanem a házassági megállapodásokban, az adásvételi, haszonbérleti, építkezési szerződésekben, az egyesületek, kereskedelmi társaságok alapszabályaiban. Ezek nem teljes tartalma minősül azonban élő jognak, mert bár az egész érvényes tartalma az okiratnak hatályos jog lehet, azaz döntés alapjául szolgálhat, ám élő jogról csak akkor beszélhetünk, ha a felek rendszeresen a megállapodásokhoz tartják magukat.²⁴

Az élő jog kutatása tehát a jogtudomány fő feladata, s ehhez a legkülönfélébb módszerek felhasználása válik szükségessé. Mindenekelőtt szükséges az okiratok feldolgozása, a bennük megtalálható tipikus tartalom felkutatása, s ezek társadalmi, gazdasági és jogpolitikai szempontból való értékelése. Az élő jog kutatása sem a történelmi, sem a néprajzi módszert nem teszi feleslegessé, hiszen a társadalmi fejlődés törvényei csak történelmi és etnológiai tények vizsgálata teszi hozzáférhetővé. A módszerek azonban rendkívül változatosak lehetnek, kezdve az empirikus társadalomkutatástól, a kikérdezéses módszeren át a földrajzi kutatómódszerrel dolgozó szociológiáig. A módszer éppoly végtelen mint a tudomány maga.

A szociológia szerepét a jogtudományban Ehrlich ekként foglalja össze: „A szociológia feladata az, hogy a jogtudomány és a jogpolitika számára azzá váljon, mint a természettudomány a gyógyítás vagy a technika számára: azok tudományos megalapozójává... Azt is gondolom... hogy egy negyed századon belül a jogszociológia ezen a néven, vagy más elnevezés alatt egyetlen jogi kar oktatási kínálatából sem hiányzik majd.”²⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

Eugen EHRLICH, *Die juristische Logik*, Aalen, Scientia Verlag, 1966. (Neudruck der 2. Auflage Tübingen, 1925)

Eugen EHRLICH, *Gesetz und lebendes Recht, Vermischte kleinere Schriften*, Herausgeben von Manfred Rehbinder, Berlin, Duncker und Humblot, 1967.

Eugen EHRLICH, *Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft*, Leipzig, Verlag von C. L. Hirschfeld, 1903.

Eugen EHRLICH, *Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtsstatsachenforschung und zur Freirechtslehre*, Berlin, Duncker und Humblot, 1967.

Eugen EHRLICH, *Szabad jogtálatás és szabad jogtudomány*, = Jog és filozófia, szerk. Varga Csaba, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

---

²⁴ „Következtethet-e például valaki az egyesületek, vagy részvénytársaságok alapszabályaiból arra, hogy a papíron olyan mindenható közgyűlések többnyire nem mások, mint jelentéktelen bólogató Jánosok gyülekezetei.” A szerződő felek egy vita bíróság elé kerülésénél gyakran megdöbbenve veszik tudomásul, hogy mi mindent belevettek az általuk kötött szerződésekbe, társaságok alapító okiratába. E szerződések azonban tartalmazzák a felek tényleges akaratát is, amelyért elszántan alkudoznak, ám a korábbi szerződési mintákból szó nélkül szerződésbe foglalnak egyéb, csak végső esetre szolgáló rendelkezéseket.

²⁵ Eugen EHRLICH, *Soziologie des Rechts*, = Eugen EHRLICH, *Gesetz und lebendes Recht, Vermischte kleinere Schriften*, Herausgeben von Manfred Rehbinder, Berlin, Duncker und Humblot, 1986, 194.

Jerome FRANK, *Law and the Modern Mind*, New York, Anchor Books, 1963.

Neil O. LITTLEFIELD, *Eugen Ehrlich's Fundamental Principles of the Sociology of Law*, Harvard Studies in Jurisprudence, ed. Walter L. Moll, 5 (1936)

Roscoe POUND, *Introduction to Ehrlich, Fundamental Principles of the Sociology of Law*, Harvard Law Review, 36 (1936) 130., 145.

Manfred REHBINDER, *Rechtssoziologie*, Berlin, Walter de Gruyter, 1977.

Roman TOMASIC, *The Sociology of Law*, London, Sage Publications, 1985.